॥ పాణినీయ శిక్షా ॥

అథ శిక్షాం ప్రవక్ష్యామి పాణినీయం మతం యథా ।
శాస్త్రానుపూర్వం తద్విద్యాద్యథోక్తం లోకవేదయోః ॥ ౧ ॥
ప్రసిద్ధమపి శబ్దార్థమవిజ్ఞాతమబుద్ధిభిః ।
పునర్వ్యక్తీకరిష్యామి వాచ ఉచ్చారణే విధిమ్ ॥ ౨ ॥
త్రిషష్టిశ్చతుఃషటిర్వా వర్ణా శమ్భుమతేమతాః ।
ప్రాకృతే సంస్కృతే చాపి స్వయం ప్రోక్తాః స్వయమ్భువా ॥ ౩ ॥
స్వరా వింశతిరేకశ్చ స్పర్శానాం పఞ్చవింశతిః ।
యాదయశ్చ స్మృతా హ్యష్టౌ చత్వారశ్చ యమాః స్మృతాః ॥ ౪ ॥
అనుస్వారో విసర్గశ్చ ।ఙ్క-పౌ చాపి పరాశ్రితౌ ।
దుఃస్పృష్టో చాపి విజ్ఞేయో ఌకారో ప్లుత ఏవ సః ॥ ౫ ॥ ॥ ౧ ॥
ఆత్మా దుద్ధ్యా సమేత్యార్థాన్మనో యుఙ్క్తే వివక్షయా ।
మనః కాయాగ్నిమాహన్తి సః ప్రేరయతి మారుతమ్ ॥ ౬ ॥
మారుస్తూరసిచరన్మన్ద్రం జనయతి స్వరమ్ ।
ప్రాతఃసవనయోగం తం ఛన్దో గాయత్రమాశ్రితమ్ ॥ ౭ ॥
కణ్ఠే మాధ్యన్దినయుగం మధ్యమం త్రైష్టుభానుగమ్ ।
తారం తార్తీయసవనం శీర్షణ్యం జాగతానుగతమ్ ॥ ౮ ॥
సోదీర్ణో మూర్ధ్న్యభిహతో వక్రమాపద్య మారుతః ।
వర్ణాఞ్జనయతే తేషాం విభాగః పఞ్చధా స్మృతః ॥ ౯ ॥
స్వరతః కాలతః స్థానాత్ప్రయత్నాదనుప్రదానతః ।
ఇతి వర్ణవిదః ప్రాహుర్నిపుణం తన్నిబోధత ॥ ౧౦ ॥ ॥ ౨ ॥
ఉదాతానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ స్వరాస్త్రయః ।
హ్రస్వో దీర్ఘః ప్లుత ఇతి కాలతో నియమా అచి ॥ ౧౧ ॥

ఉదాత్తే నిషాదగాన్ధారావనుదాత్త ఋషభధైవతౌ ।
స్వరితప్రభవా హ్యేతే షడ్జమధ్యమపఞ్చమాః ॥ ౧౨ ॥
అష్టౌ స్థానాని వర్ణానామురః కణ్ఠః శిరస్తథా ।
జిహ్వామూలం చ దన్తాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ తాలు చ ॥ ౧౩ ॥
ఓభావశ్చ వివృత్తిశ్చ శషసా రేఫ ఏవ చ ।
జిహ్వామూలముపధ్మా చ గతిరష్టవిధోష్మణః ॥ ౧౪ ॥
యయోభావప్రసముకారాదిపరం పదమ్ ।
స్వరాన్తం తాదృశం విద్యాదన్యద్వ్యక్తమూష్మణః ॥ ౧౫ ॥ ॥ ౩ ॥
హకారం పఞ్చమైర్యుక్తమన్తస్థాభిశ్చ సంయుతమ్ ।
ఔరస్యం తం విజానీయాత్కణ్ఠ్యమాహురసంయుతమ్ ॥ ౧౬ ॥
కణ్ఠ్యావహావిచుయశాస్తాలవ్యా ఓష్ఠజావుపూ ।
స్యుర్మూర్ధన్యా ఋటురషా దన్త్యా ఌతులసాః స్మృతాః ॥ ౧౭ ॥
జిహ్వామూలే తు కుః ప్రోక్తో దన్త్యోష్ఠ్యో వః స్మృతో బుధైః ।
ఏఐ తు కణ్ఠతాలవ్యా ఓఔ తు కణ్ఠోష్ఠజౌ స్మృతౌ ॥ ౧౮ ॥
అర్ధమాత్రా తు కణ్ఠ్యా స్యాదేకారైకారయోర్భవేత్ ।
ఓకారౌకారయోర్మాత్రా తయోర్వివృతసంవృతమ్ ॥ ౧౯ ॥
సంవృతం మాత్రికం జ్ఞేయం వివృతం తు ద్విమాత్రికమ్ ।
ఘోషా వా సంఋుతాః సర్వే అఘోషా వివృతః స్మృతాః ॥ ౨౦ ॥ ॥ ౪ ॥
స్వరాణామూష్మణాం చైవ వివృతం కరణం స్మృతమ్ ।
తేభ్యోఽపి వివృతావేఙౌ తాభ్యామైచౌ తథైవ చ ॥ ౨౧ ॥
అనుస్వార యమానాం చ నాసికా స్థానముచ్యతే ।
అయోగవాహా విజ్ఞేయా ఆశ్రయస్థానభాగినః ॥ ౨౨ ॥
అలాబువీణానిర్ఘోషో దన్తమూల్యస్వరానను ।
అనుస్వారస్తు కర్తవ్యో నిత్యమ్ హోః శషసేషు చ ॥ ౨౩ ॥
అనుస్వారే వివృత్యాం తు విరామే చాక్షరద్వయే ।

ద్విరోష్ఠ్యౌ తు విగృహ్ణీయాద్యత్రోకారవకారయోః ॥ ౨౪ ॥
వ్యాఘ్రీ యథా హరేత్పుత్రాన్దన్తాభ్యాం న తు పీడయేత్ ।
భీతా పతనభేదాభ్యాం తద్వద్వర్ణాన్ప్రయోజయేత్ ॥ ౨౫ ॥ ॥ ౫ ॥
యథా సౌరాష్ట్రికా నారీ తక్రం ఇత్యభిభాషతే ।
ఏవమ్ రఙ్గాః ప్రయోక్తవ్యాః ఖే అరాం ఇవ ఖేదయా ॥ ౨౬ ॥
రఙ్గవర్ణం ప్రయుఞ్జీరన్నో గ్రసేత్పూర్వమక్షరమ్ ।
దీర్ఘస్వరం ప్రయుఞ్జీయాత్పశ్చాన్నాసిక్యమాచరేత్ ॥ ౨౭ ॥
హృదయే చైకమాత్రస్త్వర్ధమాత్రస్తు మూర్ధని ।
నాసికాయాం తథార్ధం చ రఙ్గస్యైవం ద్విమాత్రతా ॥ ౨౮ ॥
హృదయాదుత్కరే తిష్ఠన్కాంస్యేన సమనుస్వరమ్ ।
మార్దవం చ ద్విమాత్రం చ జఘన్వాం ఇతి నిదర్శనమ్ ॥ ౨౯ ॥
మధ్యే తు కమ్పయేత్కమ్పముభౌ పార్శ్వౌ సమౌ భవేత్ ।
సరఙ్గం కమ్పయేత్కమ్పం రథీవేతి నిదర్శనమ్ ॥ ౩౦ ॥
ఏవం వర్ణాః ప్రయోక్తవ్యా నావ్యక్తా న చ పీడితాః ।
సమ్యగ్వర్ణప్రయోగేన బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥ ౩౧ ॥ ॥ ౬ ॥
గీతీ శీఘ్రీ శిరఃకమ్పీ తథా లిఖితపాఠకః ।
అనర్థజ్ఞోఽల్పకణ్ఠశ్చ షడేతే పాఠకాధమాః ॥ ౩౨ ॥
మాధుర్యమక్షరవ్యక్తిః పదచ్ఛేదస్తు సుస్వరః ।
ధైర్యం లయసమర్థం చ షడేతే పాఠకా గుణాః ॥ ౩౩ ॥
శఙ్కితం భీతముత్కృష్టమవ్యక్తమనునాసికమ్ ।
కాకస్వరం శిరసి గతం తథ స్థానవివర్జితమ్ ॥ ౩౪ ॥
ఉపాంశు దష్టం త్వరితం నిరస్తం విలమ్బితం గద్గదితం ప్రగీతమ్ ।
నిష్పీడితం గ్రస్తపదాక్షరం చ వదేన్న న దీనం న తు సానునాస్యమ్ ॥ ౩౫ ॥
ప్రాతః పఠేన్నిత్యమురఃస్థితేన స్వరేణ శార్దూలరుతోపమేన ।
మధ్యన్దినే కణ్ఠగతేన చైవ చక్రాహ్వసఙ్కూజితసన్నిభేన ॥ ౩౬ ॥

తారం తు విద్యాత్సవనం తృతీయం శిరోగతం తచ్చ సదా ప్రయోజ్యమ్ |
మయూరహంసాన్యమృతస్వరాణాం తుల్యేన నాదేన శిరఃస్థితేన || ౩౭ || || ౭ ||
అచోఽస్పృష్టా గణస్త్వీషన్నమస్పృష్టా శలః స్మృతాః |
శేషాః స్పృష్టా హలః ప్రోక్తానిబోధానుప్రదానతః || ౩౮ ||
ఞమోనునాసికా నహ్రో నాదినో హఝషః స్మృతాః |
ఈషన్నాదా యణో జశ్చ శ్వాసినస్తు ఖఫాదయః || ౩౯ ||
ఈషచ్ఛ్వాసాంశ్చరో విద్యాద్గోర్ధామైతత్ప్రచక్షతే |
దాక్షీపుత్రః పాణినినా యేనేదం వ్యాపితం భువః || ౪౦ ||
ఛన్దః పాదౌ తు వేదస్య హస్తః కల్పోఽథ పఠ్యతే |
జ్యోతిషామయనం చక్షుర్నిరుక్తం శ్రోత్రముచ్యతే || ౪౧ ||
శిక్షా ప్రాణం తు వేదస్య ముఖం వ్యాకరణం స్మృతమ్ |
తస్మాత్సాఙ్గమధీత్యైవ బ్రహ్మలోకే మహీయతే || ౪౨ || || ౮ ||
ఉదాత్తమాఖ్యాతి వృషోఽఙ్గులీనాం ప్రదేశినీమూలనివిష్టమూర్ధా |
ఉపాన్తమధ్యే స్వరితం ధృతం చ కనిష్ఠికాయామనుదాత్తమేవ |౪౩ ||
ఉదాత్తం ప్రదేశినీం విద్యాత్ప్రచయో మధ్యతోఙ్గులీమ్ |
నిహతం తు కనిష్ఠిక్యాం స్వరితోపకనిష్ఠికామ్ || ౪౪ ||
అన్తోదాత్తమాద్యుదత్తముదాత్తమనుదాతం నీచస్వరితమ్ |
మధ్యోదాత్తం స్వరితం ద్వ్యుదాత్తం త్ర్యుదాత్తమితి నవపదశయ్యా || ౪౫ ||
అగ్నిః బోమః ప్రవో వీర్యం హవిషం స్వర్బృహస్పతిరిన్ద్రాబృహస్పతీ |
అగ్నిరిత్యన్తోదాత్తం సోమ ఇత్యాద్యుదత్తం ప్రేత్యుదాత్తం దీర్ఘం నీచస్వరితమ్ || ౪౬ ||
హవిషాం మధ్యోదాత్తంస్వరితి స్వరితం బృహస్పతిరితి |
ద్వ్యుదాత్తమిన్ద్రాబృహస్పతీ ఇతి త్రుదాత్తమ్ || ౪౭ ||
అనుదాత్తో హృది జ్ఞేయో మూర్ధ్న్యుదాత్త ఉదాహృతః |
స్వరితః కర్ణమూలీయః సర్వాస్యే ప్రచయః స్మృతః || ౪౮ || || ౯ ||

చాషస్తు వదతే మారాం ద్విమాత్రో చైవ వాయసః ।
శిఖీ రౌతి త్రిమాత్రస్తు నకులస్త్వర్ధమాత్రకః ॥ ౪౯ ॥
కుతీర్థాదాగతం దగ్ధమపవర్ణం చ భక్షితమ్ ।
న తస్య పఠే మోక్షోఽస్తి పాపార్హ్వారివ కిల్బిషాత్ ॥ ౫౦ ॥
సుతిర్థదాగతం వ్యక్తం స్వామ్నాయ్యం సువ్యవస్థితమ్ ।
సుస్వరేణ సువక్త్రేణ ప్రయుక్తం బ్రహ్మ రాజతే ॥ ౫౧ ॥
మన్త్రో హీనః స్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తదర్థమాహ ।
స వగ్వజ్రో యజమానం హినస్తి యథేన్ద్రశత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్ ॥ ౫౩ ॥
అనక్షరం హతాయుష్యం విస్వరం వ్యాధిపీడితమ్ ।
అక్షతా శస్త్రరూపేణ వజ్రం పతతి మస్తకే ॥ ౫౪ ॥
హస్తహీనం తు యోఽధీతే స్వరవర్ణవివర్జితమ్ ।
ఋగ్యజుఃసామభిర్దగ్ధో వియోనిమధిగచ్ఛతి ॥ ౫౫ ॥
హస్తేన వేదం యోఽధీతే స్వరవర్ణాథసంయుతమ్ ।
ఋగ్యజుఃసామభిః పూతో బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥ ౫౫ ॥ ॥ ౧౦ ॥
శఙ్కరః శఙ్కరీం ప్రాదాద్దాక్షీపుత్రాయధీమతే ।
వాఙ్మయేభ్యః సమాహృత్య దేవీం వాచమితి స్థితిః ॥ ౫౬ ॥
యేనాక్షరసమామ్నాయమధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయే నమః ॥ ౫౭ ॥
యేన ధౌతా గిరః పుంసాం విమలైః శబ్దవారిభిః ।
తమశ్చాజ్ఞానజం భిన్నం తస్మై పాణినయే నమః ॥ ౫౮ ॥
అజ్ఞానాన్ధస్య లోకస్య జ్ఞానాఞ్జనశలాకయా ।
చక్షురున్మీలితం యేన తస్మై పాణినయే నమః ॥ ౫౯ ॥
త్రినయనమభిముఖనిఃసృతామిమాం య ఇహ పఠేత్ప్రయతశ్చ సదా ద్విజః ।
స భవతి ధనధాన్యపశుపుత్రకీర్తిమానమతులం
చ సుఖం సమశ్నుతే దివీతి దివీతి ॥ ౬౦ ॥